

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОВЧАРЕНКО Олена Миколаївна

УДК 347.962.6

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ**

Спеціальність 12.00.10 – судоустрій;
прокуратура та адвокатура

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2018

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ПРИТИКА Дмитро Микитович,
суддя Вищого господарського суду України
у відставці;

доктор юридичних наук, професор
СУХОНОС Віктор Володимирович,
Сумський державний університет,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права;

доктор юридичних наук, доцент
ПРИЛУЦЬКИЙ Сергій Валентинович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри правосуддя

Захист відбудеться « 15 » березня _____ 2018 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 в Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Автореферат розісланий « 14 » березня _____ 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Р. Біла-Тіунова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Україна, як проголошено у ст. 1 Конституції, є демократичною, правовою державою. Однією з основних цінностей демократичного суспільства є фундаментальний принцип незалежності судів і суддів, який є передумовою верховенства права. Конституція України у розд. VIII «Правосуддя» визначила засади правового регулювання статусу і відповідальності суддів (ст.ст. 126–131, 148, 149 і 149¹). Наділення суддів широкими владними повноваженнями щодо розгляду й вирішення юридично значущих справ покладає на них додаткові обов'язки перед суспільством, яке очікує від судової гілки влади задоволення однієї з базових суспільних потреб – справедливого вирішення конфліктів. Проблема пошуку ефективного балансу між свободою розсуду судді та його підзвітністю правовому закону – одне з найскладніших завдань теоретиків права і законодавців.

Вчасність дослідження проблематики юридичної відповідальності судді пояснюється суспільною потребою у відновленні довіри до судової влади, яка обумовила ухвалення нового антикорупційного законодавства, а також нормативної бази, спрямованої на очищення влади. Необхідність реформування судової гілки влади і подальшого удосконалення конституційно-правових підвалин судоустрою поставила на порядок денний ухвалення Законів України від 2 червня 2016 р. «Про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя» та «Про судоустрій і статус суддів». Черговий етап судової реформи вимагає всебічного аналізу й оцінювання запроваджених новацій із точки зору їх впливу на притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності. До такого дослідження спонукає і Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2013 р. по справі «О. Волков проти України», в якому констатовано численні проблеми національної системи відповідальності суддів. Натомість у Рішенні від 19 січня 2017 р. по справі «Куліков та 17 інших проти України» Євросуд відзначив помітний прогрес у реформуванні Урядом України системи дисциплінарної відповідальності судді та підвищення вимог до їх підзвітності.

Сучасні дослідження проблематики юридичної відповідальності судді ґрунтуються на здобутках загальнотеоретичної юриспруденції. Найбільш вагомими з них є такі вітчизняні монографічні праці: «Філософська-правове розуміння відповідальності людини» (В.К. Гришук, 2013); «Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення» (за ред. Ю.В. Бауліна, 2013); «Проблеми правової відповідальності» (за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, В.І. Борисової, 2014); «Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія» (за заг. ред. І.А. Безклубого, 2014) та ін.

Серед сучасних науковців, які розкривають окремі аспекти статусу суддів або підзвітності їх закону і суспільству в межах досліджень проблематики судової влади, варто назвати В.Д. Бринцева, Т.В. Галайденко, В.В. Городовенка, Ю.М. Грошевого, В.В. Долежана, О.Ю. Дудченко, С.О. Іваницького, О.П. Кучинську, І.Є. Марочкіна, Л.М. Москвич, І.В. Назарова, О.О. Овсяннікову, Н.В. Петрову, С.В. Прилуцького, М.А. Погорецького, Д.М. Притику, Б.О. Прокопенка, Я.М. Романюка, І.Л. Самсіна, А.О. Селіванова, Н.В. Сібільову, М.І. Смоковича, В.В. Сухоноса, О.З. Хотинську-Нор, Г.О. Христову.

Дослідження підстав і процедур притягнення суддів до юридичної відповідальності за різних часів здійснювали такі вітчизняні вчені: С.В. Подкопаєв («Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації», 2003), Л.Є. Виноградова («Юридична відповідальність суддів загальних судів України», 2004), А.В. Маляренко («Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції України», 2013), А.В. Шевченко («Дисциплінарна відповідальність суддів України», 2013), О.Л. Польовий («Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності», 2014). Не заперечуючи вагомому внеску названих авторів у розробку окремих аспектів інституту юридичної відповідальності судді, слід зазначити, що їх роботи було виконано до модифікації Конституції України в частині правосуддя і повного оновлення законодавства про судоустрій, яке мало місце у 2015-2016 рр. Окрім того, ці роботи не надають правової оцінки такого суспільного явища, як люстрація суддів, яке мало місце у 2014-2017 рр. Прикладні аспекти застосування інституту юридичної відповідальності судді цікавлять вітчизняних дослідників меншою мірою, однак не можна оминати увагою публікації П.П. Андрушка, А.М. Бойка, С.Ф. Василюк, О.В. Гончаренка, О.П. Євсєєва, О.В. Капліної, О.О. Кваши, В.М. Киричка, В.П. Кохан, Р.О. Куйбіди, М.М. Мельника, В.В. Паришкури, О.О. Присяжнюка, І.А. Тітка, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка та ін., присвячені аналізу практики накладення санкцій на суддів органами судової влади.

У дослідженні знайшли віддзеркалення ідеї, обґрунтовані і розвинені такими відомими науковцями близького зарубіжжя у галузі теорії держави і права і основ судоустрою, як: О.Б. Абримова, С.С. Алексєєв, М.В. Вітрук, В.О. Виноградов, М.І. Клеандров, М.О. Колоколов, І.С. Кузнецова, Д.А. Ліпинський, О.Е. Лейст, Н.С. Малєїн, М.М. Марченко, М.І. Матузов, А.М. Михайлов, І.Б. Михайловська, Т.Г. Моршакова, О.А. Мусаткіна, О.І. Рарог, Н.В. Радутна, І.С. Самощенко, Л.А. Сироватська, М.С. Строгович, А.І. Тіганов, М.Х. Фарукшин, Л.С. Халдєєв, Р.О. Халфіна, В.Є. Чиркін, О.В. Чуклова та ін.

Незважаючи на таку кількість наукових розробок окремих аспектів відповідальності суддів та їх підзвітності закону, в умовах триваючої

судової реформи у сучасній правовій доктрині бракує дослідження, в якому на підставі доктринальних напрацювань теорії держави і права, судового, конституційного, трудового і кримінального права, з урахуванням положень новітнього законодавства та правозастосовної практики, було би подано комплексний аналіз інституту юридичної відповідальності судді. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю удосконалення теоретичних і прикладних аспектів накладення санкцій на суддів для підвищення рівня легітимації судової влади у суспільстві та досягнення балансу між такими принципами права, як невідворотність покарання за вчинення суддею правопорушення і забезпечення його процесуальної незалежності під час відправлення правосуддя.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Робота виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в рамках Державної цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації й діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 21 грудня 2012 р. (протокол № 12).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності суддів, його всебічна характеристика з точки зору фундаментальних правових принципів верховенства права, справедливості, належного судочинства та суддівської незалежності. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі задачі:

охарактеризувати юридичну відповідальність судді, сформулювати її поняття й ознаки, показати її зв'язки з іншими видами соціальної відповідальності;

розкрити правову природу, сутнісні ознаки, принципи, функції, мету і завдання інституту юридичної відповідальності судді, здійснити його внутрішню і зовнішню диференціацію;

обґрунтувати критерії відмежування цього інституту від суміжних правовідносин;

охарактеризувати структурні одиниці (субінститути) інституту юридичної відповідальності суддів, розробити науково обґрунтовані правила співвідношення відповідних субінститутів;

встановити зміст міжнародно-правових норм, які регламентують притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності, вивчити практику Європейського суду з прав людини у цій царині, а також відповідні положення законодавства зарубіжних країн та надати оцінку рівню відповідності вітчизняного законодавства міжнародним стандартам;

узагальнити дисциплінарну практику Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККС України) і Вищої ради правосуддя

(юстиції) (далі – ВРП), практику притягнення суддів до кримінальної та адміністративної відповідальності, а також судову практику у сфері реалізації принципу незалежності суддів;

охарактеризувати підстави і заходи юридичної відповідальності суддів у галузевому законодавстві, здійснити співвідношення видів юридичної відповідальності судді за матеріально-правовим і процедурним критеріями;

встановити проблемні аспекти процедури притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності, а також з'ясувати порядок реалізації елементів належної правової процедури у чинному законодавстві, яке регламентує порядок застосування заходів юридичної відповідальності до суддів;

розкрити структурний зв'язок між засадами свободи розсуду судді та його підзвітністю правовому закону та відповідальністю перед суспільством;

обґрунтувати поняття і рівні дієвості інституту юридичної відповідальності судді, а також назвати шляхи його підвищення;

сформулювати науково обґрунтовані висновки і пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, яке впорядковує процедуру й підстави юридичної відповідальності суддів.

Об'єктом дослідження є відповідальність суддів як правове явище.

Предметом дослідження є юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертації є система принципів, прийомів і підходів, заснована на філософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методах. В основу роботи покладено системний підхід, згідно з яким інститут юридичної відповідальності суддів розглядається як цілісне утворення, структурні елементи якого пов'язані між собою, є невід'ємним компонентом інституту судової влади і водночас інтегровані у загальну систему юридичної відповідальності (р. 1– 4). Зв'язки, що виникають між складниками досліджуваного інституту, його поєднання з іншими правовими і соціальними явищами, основні закономірності у цій сфері допоміг виявити і проаналізувати діалектичний метод (п.п. 1.1, 1.2). Структурно-функціональний метод задіяно при характеристиці кожного окремого елемента цього інституту, його функцій, принципів і критеріїв відмежування інституту юридичної відповідальності судді від суміжних правовідносин, а також при прогнозуванні тенденцій розвитку предмета дослідження (р.р. 1, 2; п. 4.2). З метою дослідження зарубіжного досвіду, законодавчого закріплення підстав і процедур притягнення суддів до юридичної відповідальності та вирішення питання щодо оперування ними в державно-правовій практиці України задіяно порівняльно-правовий

метод (п.п. 2.1, 2.2, 3.1, 3.3, 4.1). Формально-юридичний (догматичний) метод дозволив проаналізувати та інтерпретувати зміст норм Конституції України і чинного законодавства у сфері судоустрою, міжнародних договорів та інших міжнародно-правових актів, правозастосовної практики органів судової влади України і прецедентів міжнародних судових установ (р.р. 1–4). Метод моделювання допоміг побудувати авторські визначення і класифікації предмета дослідження, а також розробити напрямки удосконалення інституту юридичної відповідальності судді (Висновки дисертації, Додатки Е, Є, Ж). Під час аналізу вітчизняної судової практики, а також результатів діяльності Вищої кваліфікаційної комісії України і Вищої ради правосуддя (юстиції) у нагоді став статистичний метод (р.р. 3, 4, Додатки В, Г, Д). Дотримання вимог правильної логічної побудови понять і суджень забезпечило обґрунтованість і достовірність зроблених висновків. Застосування зазначених методів обумовлено специфікою і характером дисертації. Указані методи у їх взаємозв'язку гарантували повноту та об'єктивність цього дослідження.

Науково-теоретичним фундаментом наукової роботи і зроблених у ній висновків стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі філософії і загальної теорії держави і права, судового, конституційного, кримінального і трудового та інших галузей права.

Нормативне підґрунтя цієї наукової роботи становлять положення Конституції і законодавства України й зарубіжних держав, зокрема країн ЄС, що регламентують інститут юридичної відповідальності судді, а також міжнародно-правових актів, що містять стандарти незалежності суддів.

Емпіричну основу дослідження становлять: правові позиції Конституційного Суду України, що стосуються статусу і відповідальності суддів; статистичні дані Вищої ради правосуддя (юстиції) (за 1998–2017 рр.) і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (за 2011–2017 рр.), а також акти цих органів щодо притягнення суддів до відповідальності і звільнення їх з посад; узагальнення практики Вищого адміністративного суду і Верховного Суду України, що стосуються оскарження актів Вищої ради юстиції і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (за 2010–2017 рр.); узагальнення практики судів України щодо забезпечення незалежності суддів і притягнення їх до кримінальної відповідальності за постановлення звідомо неправосудних рішень (ст. 375 Кримінального кодексу України) (за 2010–2017 рр.); узагальнення актів Президента України і Верховної Ради України, що стосуються обрання, призначення суддів і звільнення їх з посад (за 2006–2017 рр.); статистичні дані й узагальнення висновків Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції (за 2014–2015 рр.).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першою в українській правовій науці монографічною

роботою, яку присвячено обґрунтуванню теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності судді. На підставі здійсненого дослідження визначено правову природу цього інституту, розкрито його сутнісні ознаки, принципи, функції, мету і задачі, здійснено його зовнішню і внутрішню диференціацію, надано всебічну характеристику інституту юридичної відповідальності суддів із точки зору фундаментальних принципів верховенства права, справедливості й незалежності суддів, виокремлено його структурні одиниці (субінститути) та критерії відмежування від суміжних правовідносин, а також окреслено напрями удосконалення правового регулювання підстав і процедур притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності. Обґрунтовано концептуально нові і важливі для теорії й практики положення і висновки, одержані здобувачкою особисто, які й виносяться на захист:

уперше:

юридичну відповідальність судді розглянуто як відповідальність спеціального суб'єкта, наділеного виключними владними повноваженнями з відправлення правосуддя і статутними гарантіями незалежності в системі стримувань і противаг державної влади, яка виконує подвійне призначення у демократичному суспільстві, а саме: забезпечує дотримання носієм судової влади покладеного на нього обов'язку з утвердження принципу верховенства права у правовідносинах і є необхідною умовою легітимації ухваленого судового рішення для адресатів останнього;

обґрунтовано висновок щодо того, що юридична відповідальність судді є комплексним правовим інститутом, що складається із сукупності норм права, що регламентують підстави і процедури притягнення судді до відповідальності та характеризується такими рисами: (а) він є відокремленим і самостійним у системі права, що зумовлюється специфікою правового статусу судді як суб'єкта відповідальності і наявністю спеціального законодавства, яке упорядковує ці правовідносини; (б) переважна більшість норм цього інституту належить до публічного права, що зумовлює домінування імперативного методу впливу на правовідносини; (в) цей інститут є міжгалузевим, що має прояв у поєднанні норм матеріальних (підстава відповідальності) і процесуальних (процедура притягнення до відповідальності); (г) норми і приписи права, які становлять його зміст, об'єднані за предметними та функціональними ознаками; (д) субінститути інституту юридичної відповідальності судді мають тісні інтегративні зв'язки; їх спільність має прояв у наявності єдиних для всіх галузевих різновидів відповідальності елементів її системи, які є взаємозумовленими і похідними від принципу суддівської незалежності;

здійснено розмежування юридичної відповідальності: (а) судді, пов'язану з виконанням ним своїх функцій носія владних повноважень,

особливості якої пов'язані з його спеціальним статусом, та (б) особи, яка обіймає посаду судді;

доведено, що до судді як спеціального суб'єкта, який вчиняє правопорушення у межах відправлення правосуддя, мають застосовуватися спеціальні процедури провадження (насамперед дисциплінарного і кримінального), які містять гарантії його процесуальної незалежності; вчинення ж суддею правопорушень, не обумовлених виконанням посадових обов'язків, має переслідуватися на загальних засадах;

доведено дуалістичний характер інституту юридичної відповідальності судді, який базується на фундаментальних постулатах про відповідальність державної влади перед народом, і суду як її невід'ємного елемента – перед суспільством;

доведено, що інститут юридичної відповідальності судді є невід'ємним елементом системи його соціальної відповідальності, що ґрунтується на загальновизнаних моральних цінностях;

виокремлено та охарактеризовано принципи інституту юридичної відповідальності суддів: (а) верховенство прав і законність, (б) справедливість і невідворотність покарання, (в) гуманізм, (г) незалежність суддів; (д) підзвітність суддів громадянському суспільству, (е) забезпечення гарантій належної процедури при накладенні санкцій на суддів, (є) дотримання вимог уніфікації, публічності та конфіденційності при визначенні процедурних аспектів відповідальності;

здійснено зовнішню диференціацію інституту юридичної відповідальності судді у межах окремого правового інституту за критеріями: (а) функціональним – специфіка правового статусу суб'єкта відповідальності (судді) зумовлює особливості застосування санкцій правових норм (у різних галузях права) до носія владних повноважень, який порушив свій обов'язок або вчинив протиправне діяння; (б) предметним – наявність відокремленої підгалузі законодавства, що вносить правовий статус судді і поширює свою дію на норми інших галузей права, що визначають видові (галузеві) особливості відповідальності судді, – законодавства про судоустрій і статус суддів;

представлено внутрішню диференціацію інституту юридичної відповідальності судді, яка зумовлена: (а) галузевою належністю певного виду санкцій і процедур їх накладення (цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна, адміністративна); (б) особливостями правового положення суддів у судовій системі України: судді судів загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України, судді, які обіймають адміністративні посади в судах. Специфіка різновидів такої відповідальності впливає з різних посадових обов'язків суддів і предметної компетенції відповідних судів; (в) різновидом її підстав, заснована на особливостях певного об'єкта або групи об'єктів, яких захищає інститут юридичної відповідальності;

обґрунтовано класифікацію видів множинності правопорушень, що вчиняються суддями на: (а) ідеальну – яка має місце, коли одне протиправне діяння одночасно порушує норми декількох галузей права, й одночасно застосовуються заходи декількох видів відповідальності; (б) фактичну – коли має місце декілька протиправних діянь, які за сукупністю кваліфікуються за єдиною підставою відповідальності;

визначено дієвість інституту юридичної відповідальності судді як досягнення поставлених перед ним мети і завдань, що відображає ідеальний, бажаний стан розвитку цього інституту;

встановлено правову природу люстрації суддів, яка поєднує ознаки соціальної і правової відповідальності, оскільки її підстава обумовлена причетністю судді до певних соціальних процесів і подій, а її формальні ознаки, процедура та наслідки визначено в законі; це особливий вид відповідальності, який є способом задоволення запиту суспільства на відновлення довіри до судової влади в Україні за умов суспільної нестабільності і повинен виключати позапроцесуальний перегляд рішень суду;

удосконалено:

сутнісні ознаки інституту юридичної відповідальності судді в частині їх класифікації на: (а) загальні, що відображають його належність до інституту юридичної відповідальності; (б) спеціальні, що зумовлені особливим правовим статусом судді;

аргументацію правової позиції, відповідно до якої застосування до суддів негативних наслідків матеріально-правового, організаційного чи особистого характеру має відбуватися виключно в рамках інституту юридичної відповідальності судді із дотриманням гарантій належної правової процедури: зокрема, доведено, що відсутність будь-якої із сутнісних ознак зазначеного інституту свідчить про належність таких правовідносин до суміжних із юридичною відповідальністю, що виключає можливість застосування санкцій до суддів у таких правовідносинах (кваліфікаційне оцінювання суддів, безстрокове обрання суддів у ретроспективі);

тезу щодо органічного поєднання в інституті юридичної відповідальності судді її позитивного (проспективного) і негативного (ретроспективного) аспектів: перший, зокрема, полягає у правовому та етичному обов'язкові судді забезпечувати панування права в суспільстві, а другий має прояв в імперативній вимозі зазнавати заходів державного примусу у разі свідомого порушення суддею свого обов'язку;

класифікацію функцій інституту юридичної відповідальності судді у частині виокремлення таких функцій: каральної, превентивно-виховної, захисної і забезпечення доброчесності суддівського корпусу;

визначення мети інституту юридичної відповідальності судді у частині забезпечення захисту та цілісності фундаментального права людини на справедливий суд;

тезу щодо неможливості віднесення суддів до суб'єктів політичної відповідальності у частині наведення аргументів щодо порушення у цьому виді відповідальності принципу незалежності суддів і створення ним передумов для неправомірного впливу на процес відправлення правосуддя;

тезу щодо того, що застосування заходів юридичної відповідальності до суддів має індивідуальний характер і посилено таким аргументом: одночасне притягнення до юридичної відповідальності усіх суддів, які постановили колегіальне рішення, свідчить про єдність підстави відповідальності зазначених суб'єктів;

аргументацію тези щодо того, що на законодавчому рівні неможливо та й недоцільно встановлювати вичерпний перелік складів дисциплінарних проступків суддів шляхом виокремлення змінюваних ознак відповідних проступків (об'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторони), зміст яких обумовлений розвитком нормативного регулювання та правозастосовної практики;

класифікацію дисциплінарних проступків суддів у частині виокремлення ознак: (а) ординарного дисциплінарного проступку судді, за яке накладаються дисциплінарні стягнення, не пов'язані із втратою ним правового статусу, (б) діяння, несумісного з подальшим перебуванням на посаді судді, наслідком вчинення якого є звільнення з посади; (в) корупційного дисциплінарного проступку судді;

класифікацію суддівських імунітетів у частині виокремлення повного, обмеженого і функціонального імунітету судді;

правила співвідношення субінститутів інституту юридичної відповідальності судді у частині доведення доцільності заборони притягати суддю за одне й те саме правопорушення одночасно в рамках: (а) двох різних видів дисциплінарного провадження; (б) кримінального й адміністративного проваджень; (в) будь-якого виду відповідальності після застосування люстраційних заходів відповідальності;

поняття «неправосудне рішення суду» шляхом визначення відповідних критеріїв оцінювання рішення судді та авторського переліку актів суду, які не можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального Кодексу України [постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови];

пропозиції з пріоритетних напрямків удосконалення законодавства, які регламентують інститут юридичної відповідальності суддів, зокрема, його кримінальної, дисциплінарної та адміністративної відповідальності;

набули подальшого розвитку:

теза щодо недоцільності виокремлення у структурі юридичної відповідальності судді субінституту конституційної відповідальності з огляду на її політичний характер та специфічну форму реалізації, якій бракує гарантій належної правової процедури;

положення щодо неможливості віднесення суддів до суб'єктів процесуальної відповідальності, оскільки перегляд і зміна актів суду в силу принципу інстанційності судової системи має відбуватися виключно вищим судом;

теза щодо свободи розсуду судді як виключення відповідальності останнього за зміст постановленого ним рішення, за тлумачення норми права, окрім випадків вчинення правопорушення або свідомого нехтування суддею своїми обов'язками;

положення щодо співвідношення свободи розсуду судді та підстави його відповідальності, що полягає у такому: (а) рішення, прийняте у межах наданої судді свободи розсуду, не може вважатися постановленим із порушенням; (б) судова помилка не тягне відповідальності судді, оскільки аргіогі виключає спрямованість його умислу на вчинення протиправних дій і може бути виправленою вищестоящим судом; (в) вчинення суддею дій, що виходять за межі суддівського розсуду, мають кваліфікуватися як підстава для відповідальності судді; (г) оцінка протиправності судового рішення є виключною компетенцією вищестоящих судів, що спрямовано на захист суддівського розсуду.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в роботі висновки та пропозиції можуть бути використаними у:

науково-дослідній роботі – для розвитку сучасної доктрини статусу суддів і судового права (Акт впровадження Національної школи суддів України від 25 грудня 2016 р.);

нормотворчій діяльності – у процесі удосконалення нормативного регулювання підстав і порядку притягнення суддів до кримінальної, цивільної, дисциплінарної, адміністративної відповідальності. Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення (у частині удосконалення процедури притягнення судді до адміністративної відповідальності), а також до Кримінального Кодексу України і Кримінально-процесуального кодексу України (щодо посилення гарантій незалежності суддів при притягненні їх до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного рішення) надіслано до Верховної Ради України (Акт впровадження Комітету з питань правової політики та правосуддя від 17 жовтня 2017 р.);

правозастосовній діяльності органів судової влади, яких наділено повноваженнями із застосування до суддів заходів юридичної

відповідальності (Акт впровадження Верховного Суду України від 4 грудня 2015 р.; Акт впровадження Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 1 березня 2016 р.);

навчальному процесі – при викладанні нормативних і вибіркового дисциплін, зокрема: «Організація судових та правоохоронних органів», «Судове адміністрування», «Судове право», «Судові системи та порівняльне судове право», для підготовки підручників, навчальних і методичних посібників із зазначених дисциплін, а також для розробки програм спеціальної підготовки кандидатів на посаду суддів і підвищення кваліфікації суддів (Акт впровадження Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 26 травня 2017 р.).

Особистий внесок дисертантки. Дисертаційне дослідження виконано здобувачкою самостійно, усі сформульовані у ньому положення та висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У колективній монографії «Судова влада» (Харків, 2015) автором належить особистий підрозділ «Юридична відповідальність судді» (обсягом 4,2 д.а.), в якому представлено класифікацію дисциплінарних правопорушень суддів, здійснено їх розмежування із суміжними галузевими правопорушеннями, обґрунтовано виокремлення юридичної відповідальності судді у цілісний міжгалузевий правовий інститут.

Апробація результатів дослідження. Сформульовані в дисертації теоретичні висновки розглядалися й обговорювалися на засіданнях кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.

Основні положення дослідження, висновки та пропозиції викладено на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях і семінарах, як-от: «10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, вдосконалення й подальшої гармонізації з законодавством європейських держав», (м. Харків, 13–14 жовтня 2011 р.), «Цінності сучасного конституціоналізму. V Тодиківські читання» (м. Харків, 28-29 вересня 2012 р.), «Роль і місце Вищих рад юстиції у формуванні суддівського корпусу» (м. Київ, 21 березня 2013 р.), «Організація роботи та адміністрування в господарських судах України» (м. Харків, 23-24 квітня 2013 р.), «Верховенство права як основа сучасного конституціоналізму. VI Тодиківські читання» (м. Харків, 27-28 вересня 2013 р.), «Дванадцять осінніх юридичних читання» (м. Хмельницький, 8-9 листопада 2013 р.), «Юридична осінь 2013 року» (м. Харків, 14 листопада 2013 р.), «Люстрація: міжнародний досвід та перспективи в Україні» (м. Київ, 11 вересня 2014 р.), «Тринадцять осінніх юридичних читання» (м. Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.), «Добір суддів та дисциплінарна практика: здобутки, досвід Вищої кваліфікаційної

комісії суддів України та її діяльність в нових умовах» (м. Київ, 1920 лютого 2015 р.), «Особливості перегляду рішень Верховним Судом України по дисциплінарних справах суддів» (м. Київ, 27 квітня 2015 р.), «Конституція як основа розвитку правової системи: VIII Тодиківські» читання (м. Харків, 2-3 жовтня 2015 р.), «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 30 жовтня 2015 р.), «Конституційна реформа: сприяння незалежній, відповідальній, прозорій та ефективній судовій владі» (м. Київ, 18 лютого 2016 р.), «Регулярне оцінювання суддів в Україні: перспективи реалізації положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів»» (м. Київ, 4 березня 2016 р.), «Міжнародна конференція з правової етики» (м. Нью Йорк, США, 14-16 липня 2016 р.) та ін.

Публікації. Основні наукові результати дисертації опубліковано у 2 особистих монографіях, підрозділі колективної монографії, у 31 науковій статті, 22 з яких розміщено у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 4 – у зарубіжних фахових виданнях, 2 – у фахових виданнях України, віднесених до міжнародних науково-метричних баз, 3 – в інших вітчизняних виданнях і 18 доповідях на наукових і науково-практичних конференціях, одна з яких – зарубіжна.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою і задачами дослідження і складається зі вступу, 4 розділів, що містять 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить – 526 сторінок, з яких основний текст становить 406 сторінок. Список використаних джерел міститься на 61 сторінці й налічує 676 найменувань. Додатки до дисертації розміщені на 59 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, окреслено мету і задачі дослідження, його методологічну, теоретичну та емпіричну базу, розкрито сутність і стан розробки обраної проблеми, наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено дані щодо їх апробації й опублікування, особистого внеску здобувачки.

Розділ перший «Інститут юридичної відповідальності судді: загальна характеристика» складається з чотирьох підрозділів, в яких досліджено правову природу юридичної відповідальності судді, названо його загальні і спеціальні ознаки, обґрунтовано теоретичну конструкцію інституту юридичної відповідальності судді, здійснено відмежування цього інституту від суміжних правовідносин та його диференціацію за низкою критеріїв.

У **підрозділі 1.1. «Юридична відповідальність судді: розвиток законодавства і наукової думки в незалежній Україні»** здійснено

дослідження розвитку і становлення інституту юридичної відповідальності судді, що дозволило представити відповідну періодизацію: (1) початок 90-х років минулого століття відзначився першими кроками у становленні статусних гарантій незалежності суддів та розбудовою мережі кваліфікаційних комісій суддів в регіонах, які виконували атестаційну і дисциплінарну функції; (2) Конституцією України 1996 р. і Законом України «Про Вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 р. встановлено принцип недоторканності суддів і сформовано перший незалежний орган судової влади, відповідальний за добір і відповідальність суддів; (3) Законом «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. було уперше деталізовано процедуру притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; (4) Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р.: (а) уніфіковано підстави і процедури дисциплінарної відповідальності суддів місцевих і апеляційних судів; (б) утворено єдину Вищу кваліфікаційну комісію суддів України у м. Києві; (в) скасовано інститут кваліфікаційної атестації суддів як такий, що суперечить принципіві суддівської незалежності; (г) запроваджено єдиний вид дисциплінарного стягнення щодо судді – догану; (5) суспільно-політичні процеси 2013-2014 рр. започаткували перезавантаження органів судової влади та люстрацію суддів. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 2 лютого 2015 р. розширив підстави дисциплінарної відповідальності суддів, посилив санкції за вчинення суддями правопорушень і дав старт повномасштабній переатестації суддівського корпусу України через процедуру їх первинного кваліфікаційного оцінювання; (6) судову реформу 2016 р. спрямовано на звуження суддівського імунітету, підвищення стандартів доброчесності суддівського корпусу, посилення принципів невідворотності покарання судді за вчинене правопорушення та звітування судді перед органами судової влади і суспільством. Обґрунтовано, що сучасний стан нормативного забезпечення накладення санкцій на суддів характеризується надмірною деталізацією з не виправданим посиленням каральних елементів. Це призводить до порушення фундаментального принципу незалежності судової влади, прецедентів неправомірного тиску на суддів під час відправлення ними правосуддя, відтоку кадрів із судової системи.

У *підрозділі 1.2. «Концептуальні засади дослідження інституту юридичної відповідальності судді»* обґрунтовано, що юридична відповідальність судді є різновидом відповідальності соціальної, що знаходить свій прояв у такому: (а) за особливістю засобів забезпечення вона має юридичний характер, отже, нерозривно пов'язана з правовими нормами і з протиправною поведінкою носіїв судової влади; (б) вона ґрунтується на моральних імперативах, прийнятих у суспільстві; (в) цей інститут тісно пов'язаний з оцінюванням діяльності судді з точки

зору дотримання ним не лише чинного законодавства, але й визнаних у суспільстві моральних засад. Здійснено теоретичне обґрунтування конструкції інституту юридичної відповідальності судді, зокрема виокремлено: (а) його загальні і спеціальні ознаки; (б) характеристики юридичної відповідальності судді як цілісного правового інституту; (в) критерії диференціації досліджуваного інституту; (г) співвідношення позитивного (проспективного) і негативного (ретроспективного) аспектів юридичної відповідальності судді; (д) мету, завдання, принципи і функції інституту юридичної відповідальності судді.

У підрозділі 1.3. «*Інститут юридичної відповідальності судді: відмежування від суміжних правовідносин*» здійснено обґрунтування доцільності виокремлення норм і приписів права, в яких регламентовано підстави і процедури притягнення судді до юридичної відповідальності, в окремих правових інститутах. Підкреслено важливість відмежування інституту юридичної відповідальності судді від суміжних правовідносин, оскільки на ситуації, які можуть лише нагадувати, але не бути проявом юридичної відповідальності судді, не поширюються гарантії належної правової процедури. Негативні наслідки для особи можуть виявлятися у відмові їй в рекомендації для обрання на посаду судді з мотивів невідповідності її попередньої професійної діяльності нормам суддівської етики або вимогам чинного законодавства. Аналогічна ситуація має місце у разі звільнення судді з посади через припинення його громадянства України. З огляду на позаделіктний характер поведінки відповідних суб'єктів у вищенаведених випадках обґрунтовано недоцільність отождолення її з юридичною відповідальністю судді.

Іноді для судді настають негативні наслідки статутного або особистісного характеру, які не визначаються як його відповідальність, однак відповідають усім сутнісним ознакам цього інституту. Подібна ситуація має місце якщо: (а) суддя звільнився після завершення 5-річного строку перебування на посаді не з власної ініціативи, а за клопотанням органу дисциплінарної влади, якщо останнім установлено факти вчинення ним під час перебування на посаді протиправних дій або нехтування посадовими обов'язками; (б) компетентний орган державної влади не ухвалював рішення про призначення (обрання) судді на посаду безстроково, незважаючи на наявність клопотання уповноваженого органу судової влади (до судової реформи 2016 р.); (в) суддя звільняється за результатами первинного кваліфікаційного оцінювання без визначення відповідної підстави для його звільнення в законі, у тому числі через розширювальне тлумачення органом дисциплінарної влади підстав для звільнення судді; (г) суддя звільняється через ненадання згоди на переведення при ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду, за відсутності доведеного факту вчинення протиправного діяння.

Доведено, що будь-яке звільнення судді за рішенням органу дисциплінарної влади має відбуватися виключно в рамках дисциплінарного провадження з дотриманням гарантій належної правової процедури.

У *підрозділі 1.4. «Проблема внутрішньої класифікації інституту юридичної відповідальності судді»* здійснено диференціацію структурних одиниць інституту юридичної відповідальності судді за галузевою належністю, що дозволило виокремити субінститути цивільно-правової, дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності судді й надати їх змістовну характеристику. Здійснено диференціацію відповідальності судді за суб'єктивним критерієм (у разі наявності сукупних ознак підстав і процедури відповідальності судді, який займає особливе положення у судовій системі), а також за підставою відповідальності (у разі, якщо відповідальність судді за різними галузями законодавства спрямовано на захист одного об'єкта або однієї соціальної цінності).

Розділ другий «Теоретичні аспекти реалізації інституту юридичної відповідальності судді» складається з чотирьох підрозділів, в яких надано комплексну теоретико-прикладну характеристику структурних елементів інституту юридичної відповідальності судді (суб'єкт відповідальності, об'єкт захисту цього інституту, нормативні підстави відповідальності судді, вина судді, заходи його юридичної відповідальності).

У *підрозділі 2.1. «Проблема спрямованості інституту юридичної відповідальності судді»* підкреслено, що важливість виконуваних суддями функцій, авторитет цієї професії у суспільстві вимагають створення спеціальних правил притягнення їх до юридичної відповідальності. Обґрунтовано, що види відповідальності, до яких суддя притягується як спеціальний суб'єкт правопорушення (особа, яка виконує функцію правосуддя, а тому своїми діями (бездіяльністю) зазіхає на визнану у суспільстві цінність – справедливе правосуддя), необхідно відрізнити від заходів юридичної відповідальності, що застосовуються до особи, якої наділено статусом судді, за вчинення правопорушень поза межами професійної діяльності. В останньому випадку суддя не є спеціальним суб'єктом відповідальності, а тому до нього мають застосовуватися загальні процедури накладення санкцій. Відсутність відповідної процедурної диференціації у вітчизняному законодавстві слід вважати його недоліком, що суперечить європейським стандартам.

Загальним об'єктом, на який посягає суддя при порушенні своїх посадових обов'язків і законодавства, є фундаментальне право людини на справедливий суд, у тому числі змістовні і процедурні гарантії реалізації останнього. Додатковим безпосереднім об'єктом усіх правопорушень, учинюваних суддями, є авторитет судової влади у соціумі. На захист цих цінностей спрямовано інститут юридичної відповідальності судді. Родовий об'єкт останньої пов'язано з галузевою належністю суспільних

відносин, яким завдається шкода, і за змістом безпосередньо співпадає з об'єктом складу правопорушення, визначеного відповідною галуззю законодавства. Визначення видового об'єкта залежить від змісту вчиненого правопорушення.

У *підрозділі 2.2. «Нормативні і процесуальні підстави юридичної відповідальності судді»* підставу юридичної відповідальності судді розглянуто з точки зору єдності її аспектів – нормативного (визначеного галузевим і судоустрійним законодавством) і фактичного (вчинення суддею діяння, яке має ознаки складу правопорушення, закріпленого в законі). Процесуальною підставою відповідальності судді є рішення уповноваженого органу судової влади (суду, ВККС України або ВРП) про накладення відповідних заходів юридичної відповідальності на суддю.

Підстави притягнення судді до дисциплінарної відповідальності класифікуються у такий спосіб: (1) ординарні дисциплінарні проступки, зміст яких становлять порушення суддею: (а) норм процесуального права та своїх посадових обов'язків при відправленні правосуддя; (б) правил суддівської етики; (в) правил внутрішнього трудового розпорядку суду; (г) невиконання суддею, який обіймає адміністративну посаду в суді, посадових обов'язків, установлених для відповідної адміністративної посади; (є) невиконання вимог органів суддівського співтовариства; (2) учинення суддею діяння, несумісного з високим званням судді; (3) недотримання суддею вимог несумісності, істотне порушення приписів суддівської етики або антикорупційного законодавства.

Однократне істотне порушення чинного законодавства, Кодексу суддівської етики, обов'язків судді або правил внутрішнього трудового розпорядку, відсутність негативних наслідків неправомірного діяння судді або їх неістотний характер, відсутність прямого умислу судді на вчинення неправомірного діяння є характерними ознаками ординарного дисциплінарного проступку, внаслідок вчинення якого суддю не може бути звільнено з посади. Залишення рішення судді в силі під час його перегляду вищестоящими інстанціями, як і однократність неправомірного діяння, мають бути кваліфіковані органом дисциплінарної влади як суттєві ознаки ординарного дисциплінарного проступку.

В результаті аналізу правозастосовної практики і законодавства зроблено висновок, що суттєвими ознаками діяння, несумісного з високим званням судді, є: (а) спрямований наперед умисел судді на вчинення дисциплінарного проступку; (б) грубе порушення ним норм процесуального права, неправильне застосування норм права матеріального або інші неправомірні діяння судді, які явно свідчать про його несумлінність, недоброчесність, упередженість при здійсненні ним правосуддя, зокрема: ухвалення суддею рішення всупереч практиці вищих судових органів, приписів Конвенції про захист прав людини та

основоположних свобод, прецедентів Європейського суду з прав людини, ухвалення процесуального рішення, не передбаченого процесуальним законодавством, грубе порушення правил підсудності й підвідомчості, підміна суддею компетенції іншого органу державної влади, вчинення суддею неправомірних процесуальних дій внаслідок отримання неправомірної вигоди тощо; (в) систематичність неправомірних дій судді, що означає вчинення дисциплінарного проступку суддею, який має більше одного непогашеного стягнення на момент вчинення цього проступку, або вчинення суддею декількох дисциплінарних проступків одночасно; (г) негативні наслідки, що знаходяться у прямому причинному зв'язку з діями судді: якщо внаслідок рішення настали суттєві порушення прав і законних інтересів особи, декількох осіб, групи осіб або держави; якщо ці наслідки неможливо усунути; якщо неправомірне діяння судді мало значний суспільний резонанс і/або підриває суспільну довіру до суду; (д) недотримання суддею вимог несумісності, істотне порушення приписів суддівської етики або антикорупційного законодавства; (е) визнання судді винним у вчиненні адміністративного правопорушення.

Порушення суддею вимог антикорупційного законодавства, тобто вчинення ним корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, може мати наслідком: (а) притягнення судді до ординарної дисциплінарної відповідальності; (б) звільнення судді з посади за порушення ним присяги; (в) одночасне накладення на суддю адміністративного стягнення у порядку, передбаченому КУпАП, та дисциплінарного стягнення в рамках дисциплінарного провадження.

Сформульовано критерії визнання рішення судді неправосудним (у контексті наукового тлумачення конструкції, передбаченої ст. 375 КК України [постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови]: (1) явні, очевидні порушення суддею матеріального або процесуального закону, які свідчать про несумлінність, нечесність, неупередженість судді при здійсненні ним правосуддя, як-от: вчинення дій, яких прямо заборонено процесуальним законом, або ігнорування норми матеріального закону; (2) встановлення факту грубого порушення суддею матеріального або процесуального закону вищим судом під час оскарження відповідного рішення, що потягло його зміну або скасування; (3) наявність прямого умислу судді на постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, який підтверджений фактичними обставинами справи; (4) вчинення злочину з корисливих мотивів або з метою отримання неправомірної вигоди; (5) негативні наслідки, що знаходяться у прямому причинному зв'язку з діями судді: якщо внаслідок рішення настали суттєві порушення прав і законних інтересів особи, декількох осіб, групи осіб або держави; якщо ці наслідки неможливо усунути; якщо

неправомірне діяння судді мало значний суспільний резонанс або підриває суспільну довіру до суду.

Визначено перелік актів суду, які не можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України [постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови], зокрема, це: (1) будь-які акти Конституційного Суду України, постановлені цим Судом відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України»; (2) будь-які постанови або ухвали суду, передбачені процесуальним законодавством, якими справа не вирішується по суті та які не підлягають оскарженню у порядку, передбаченому процесуальним законодавством; (3) будь-які акти суду, які є предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, до набуття ними законної сили; (4) вироки, рішення, ухвали або постанови суду, яких не було змінено або скасовано у порядку, передбаченому процесуальним законодавством; (5) вироки, рішення, ухвали або постанови суду, постановлені за умови неправомірного впливу або тиску на суддю, за умови своєчасного звернення судді з повідомленням про втручання у його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора у порядку, передбаченому пп. 9 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У *підрозділі 2.3. «Вина судді як обов'язкова передумова його відповідальності»* констатовано, що за характером своєї професійної діяльності суддя може і повинен передбачати юридично значущі результати своєї діяльності, оскільки це впливає з його обов'язку дотримуватися присяги судді та вимог законодавства при розгляді й вирішенні справ. Однак іноді його неухажне або несумлінне ставлення до виконання передбачених законом певних дій або їх невчинення призводить до порушення закону. У такому разі суддя повинен був, але не передбачив наслідки свого діяння (дії або бездіяльності), хоча мав і міг їх передбачити. Помилки судді при правозастосуванні є допустимою нормою для судових систем, побудованих за принципом інстанційності.

Обґрунтовано тезу щодо того, що наявність вини судді (у будь-якій її формі) є обов'язковою передумовою застосування заходів юридичної відповідальності до нього. Судова помилка повинна виключати можливість притягнення судді до відповідальності. По-перше, вчинення ним помилкових дій не може оцінюватися як несумлінне ставлення до виконання своїх професійних обов'язків, оскільки вони свідчать лише про неправильне тлумачення ним положень закону, судової практики або про упушення суттєвих фактичних обставин справи, що сталося з об'єктивних причин, на які суддя не в змозі впливати. По-друге, помилка виключає спрямованість умислу судді на вчинення протиправних дій. У такому разі неправильне відображення суддею фактів реальної дійсності відбивається у кінцевому акті правосуддя – постановленому ним

рішення, однак суддя не знає й не може про це знати. По-третє, визнати факт допущення суддею помилки і виправити її може лише спеціально уповноважений на це суб'єкт, яким є вищий суд, у рамках установлених процесуальним законом процедур.

У *підрозділі 2.4. «Заходи юридичної відповідальності судді»* обґрунтовано, що заходи юридичної відповідальності судді є результатом реалізації останньої і полягають у настанні несприятливих для судді наслідків матеріально-правового, організаційного чи особистісного характеру. Особливості процедури накладення заходів відповідальності та наслідки застосування їх до судді залежать від галузевої належності диспозиції норми, яку він порушує своїм неправовим діянням. При виборі заходів юридичної відповідальності, що накладаються на суддів, органам державної влади належить керуватися такими принципами, як справедливість, співрозмірність та індивідуалізація відповідальності залежно від змісту допущеного суддею порушення, його фактичних обставин, характеру спричиненої шкоди, ступеня вини судді та його особистих і професійних характеристик.

Розділ третій «Процедурні аспекти реалізації інституту юридичної відповідальності судді» містить п'ять підрозділів, в яких розкрито проблемні питання накладення на суддів дисциплінарних, адміністративних і кримінальних санкцій, запропоновано шляхи удосконалення гарантій забезпечення незалежності суддів при притягненні їх до відповідальності, показано співвідношення різновидів юридичної відповідальності судді.

У *підрозділі 3.1. «Принципи належної правової процедури при притягненні судді до дисциплінарної відповідальності»* здійснено оцінку правової природи ВККС України і Вищої ради правосуддя, зокрема, її Дисциплінарних палат, наділених дисциплінарними повноваженнями щодо суддів. Указані органи є: (а) колегіальними; (б) постійно діючими органами судової влади; (в) наділеними спеціальною владно-розпорядчою компетенцією. Предмет їх відання – це формування суддівського корпусу, забезпечення суддівської добросовісності, дотримання гарантій незалежності суддів, а також притягнення їх до відповідальності в установлених законодавством випадках. Запропоновано до цих інституцій застосовувати конструкцію «органи дисциплінарної влади», що позначатиме виключно реалізацію указаними органами їх визначеної законом компетенції щодо розгляду та вирішення дисциплінарних справ суддів. Доведено, що ВРП й ВККС України мають налагодити більш дієву міжвідомчу співпрацю і взаємодію у сфері притягнення суддів до юридичної відповідальності, зокрема у формі проведення спільних нарад, конференцій, семінарів, обміну інформацією й досвідом, розроблення міжвідомчих протоколів про співробітництво тощо.

Наведено аргументи щодо того, що відкритість процедур стосовно притягнення судді до юридичної відповідальності Вищою радою правосуддя повинна мати певні межі, а саме: (а) безумовно відкритим має бути результат діяльності ВРП: усі ухвалені нею рішення мають оприлюднюватися на офіційному веб-сайті ВРП; (б) он-лайн трансляція засідань ВРП та її органів має відбуватися лише за наявності відповідного клопотання сторін у справі, за результатом розгляду якого ВРП ухвалює відповідне рішення; (в) сторони провадження, зокрема суддя, повинні мати право подати клопотання щодо закритого розгляду справи, як того вимагає Закон України «Про Вищу раду правосуддя», за результатом розгляду якого ВРП ухвалює відповідне рішення; (г) у разі закритого засідання ВРП або її органів інформація про сторін у справі не повинна публікуватися на її офіційному веб-сайті; (д) до моменту відкриття дисциплінарної справи інформація про суддю, скарга щодо неправомірної поведінки якого розглядається, не повинна оприлюднюватися на веб-сайті ВРП; (е) лише сторони по справі (суддя та скаржник у дисциплінарній справі) повинні мати доступ до матеріалів дисциплінарного провадження, отримуючи таке право після відкриття дисциплінарної справи. Це забезпечить можливість обом сторонам належним чином підготуватися до розгляду справи, обґрунтувати власну лінію захисту.

У *підрозділі 3.2. «Процедурні аспекти відповідальності судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, за порушення обов'язків, передбачених цією посадою»* констатовано, що законодавство про судоустрій розрізняє 2 види відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах: (а) відповідальність судді як носія владних повноважень, обумовлена статусом судді; (б) відповідальність цієї особи як очільника судової установи або її структурного підрозділу. Посади голови суду, його заступника або судді, який очолює структурний підрозділ суду, пов'язана з виконанням ними, разом із суддівськими, також адміністративних, організаційних і представницьких повноважень. Наділення судді-адміністратора спеціальними повноваженнями зумовлює і спеціальний вид його відповідальності за невиконання або неналежне виконання останніх. Неправомірні дії або бездіяльність таких суддів при відправленні правосуддя повинні тягти за собою накладення дисциплінарних стягнень у загальному порядку, а порушення в управлінській сфері – застосування спеціальних дисциплінарних стягнень (насамперед, звільнення з адміністративної посади). Розслідування неправомірних дій суддів, які обіймають адміністративні посади в судах, в управлінській сфері, і накладення відповідних стягнень належить здійснювати органам дисциплінарної влади.

Запропоновано у такий спосіб сформулювати підстави для звільнення судді з адміністративної посади: (а) несумлінне виконання

покладених на суддю адміністративних повноважень; (б) допущення дій (бездіяльності), що обмежують незалежність суддів, здійснення тиску на них, а також використання інших методів адміністративного впливу, метою яких є вплив на діяльність суддів щодо відправлення правосуддя; (в) невжиття заходів щодо своєчасного й ефективного виконання суддями своїх обов'язків, у тому числі заходів організаційного, фінансового, матеріального і соціально-побутового характеру; (г) некоректні висловлювання або прояви нечемності щодо інших суддів, переслідування суддів за критику на його адресу; (д) видання наказів і розпоряджень, що суперечать закону і Кодексу суддівської етики; (е) незаконне втручання в роботу автоматизованої системи діловодства суду.

У підрозділі 3.3. «Процедура притягнення судді до кримінальної та адміністративної відповідальності: проблемні аспекти» досліджено приписи процесуального законодавства щодо накладення адміністративних і кримінальних санкцій на суддів з точки зору дотримання європейських принципів належного судочинства, втілених у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Наведено додаткові аргументи щодо того, що усі адміністративні стягнення, які накладаються на суддів, повинні здійснюватися у належній правовій процедурі, а відтак, накладати їх мають виключно судові органи, що відповідають критеріям незалежності, безсторонності, публічності та змагальності. Доцільно на законодавчому рівні усунути конкуренцію підстав адміністративної та дисциплінарної відповідальності судді.

Для усунення можливостей неправомірного тиску на суддів шляхом маніпулювання кримінальними провадженнями щодо них запропоновано встановити додаткові гарантії для суддів, яких обвинувачують у постановленні завідомо неправосудних рішень, зокрема: (а) запровадити особливий порядок внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, а саме на підставі вмотивованого подання Генерального прокурора або його заступника з дозволу ВРП; (б) ввести правило про автоматичне відсторонення судді, якому повідомлено про підозру у вчиненні ним злочину у сфері службової діяльності або злочину проти правосуддя, від здійснення правосуддя у порядку, визначеному законом; (в) заборонити слідчому, прокуророві, які провадять досудове розслідування щодо кримінального правопорушення, вчиненого суддею, витребування матеріалів судових справ, розгляд яких не закінчено; (г) запровадити правило про присутність представника Ради суддів України під час проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння судді, приміщень суду, де він відправляє правосуддя, здійснення тимчасового доступу до його речей і документів; (д) заборонити допит судді як свідка у кримінальному провадженні про

обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення.

У *підрозділі 3.4. «Люстрація як спеціальна процедура притягнення судді до відповідальності»* детально проаналізовано реалізацію Законів України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р. та «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. щодо суддів.

Доведено особливу правову природу люстрації суддів в Україні. Цей інститут поєднує ознаки відповідальності соціальної і юридичної. Люстрації бракує низки конститутивних ознак юридичної відповідальності судді, а саме відсутність: (а) складу правопорушення, визначеного законом, на момент учинення вчинку, який «заднім числом» визнається неправомірним; (б) повного набору гарантій належної правової процедури в люстраційних провадженнях тощо. Однак цей вид відповідальності задовольняє запит суспільства на відновлення соціальної справедливості за умов нестабільності й виконує функцію захисту демократії. Люстрація – це виключний вид відповідальності, яка вичерпує свою дію в часі із втратою чинності законів, які її запроваджують. Для забезпечення своєї легітимності люстрація має відбуватися з урахуванням принципів інституту юридичної відповідальності судді й гарантій належної правової процедури. Люстрація суддів має виключати позапроцесуальний перегляд рішень суду, який суперечить Конституції України.

У *підрозділі 3.5. «Питання співвідношення видів юридичної відповідальності судді: матеріальні і процедурні аспекти»* виокремлено концептуальні підходи щодо співвідношення галузевих видів юридичної відповідальності судді. Якщо протиправні діяння судді порушують одночасно норми декількох галузей права, це вимагає застосування до цього правопорушника санкцій, передбачених різними галузями законодавства, тобто іноді має місце множинність видів відповідальності. У зв'язку із цим види множинності правопорушень, учинюваних суддями, можна поділити на: (а) ідеальну, яка має місце, коли одним протиправним діянням порушуються одночасно норми декількох галузей права й одночасно застосовуються заходи декількох видів відповідальності; (б) фактичну, коли має місце декілька протиправних діянь, які за сукупністю кваліфікуються за однією підставою відповідальності. Обґрунтовано необхідність встановлення заборони притягати суддю за одне й те саме правопорушення у рамках: (а) одного виду провадження (кримінального, адміністративного або дисциплінарного); (б) 2-х споріднених дисциплінарних процедур; (в) кримінального й адміністративного провадження; (г) будь-якого виду відповідальності після застосування заходів, передбачених люстраційним законодавством.

Вирішення питання щодо подвійної відповідальності судді за одне правопорушення (у рамках різних субінститутів інституту юридичної відповідальності судді) – дискреційне право органів, які застосовують

санкції щодо суддів, за винятком випадків, коли подвійна відповідальність судді прямо передбачена законом. Якщо проти судді ведеться кримінальне провадження або провадження у справі про адміністративне правопорушення, предметом яких є ті самі неправомірні дії судді, що оспоруються у провадженні дисциплінарному, орган дисциплінарної влади не вправі притягати суддю до дисциплінарної відповідальності за це правопорушення до моменту винесення рішення у кримінальному або адміністративному провадженні. На цей час дисциплінарне провадження проти судді має зупинятися.

Доведено, що відповідальність судді у разі постановлення Європейським судом з прав людини рішення, в якому констатуються порушення прав та основоположних свобод людини, повинна мати місце: (а) виключно за умови доведеності вини судді; (б) у межах передбачених законом процедур дисциплінарної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності судді.

Розділ четвертий «Шляхи підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності судді» містить два підрозділи, в яких розкрито поняття дієвості досліджуваного інституту, виокремлено його рівні і визначено організаційно-правові інструменти підвищення його дієвості.

У *підрозділі 4.1. «Організаційно-правові аспекти дієвості інституту юридичної відповідальності судді»* обґрунтовано, що дієвість інституту юридичної відповідальності судді не можна оцінювати за кількістю накладених на нього стягнень – чим більше, тим краще. Навпаки, тут має діяти інше правило – чим менше, тим краще. Якщо немає до органів дисциплінарної влади скарг щодо неправомірної поведінки суддів, немає обвинувальних вироків щодо них, – це ідеальний варіант, хоча і недосяжний в реальності.

Доведено, що статистичні дані, які відбивають кількість скасованих або змінених вищими судами рішень, є важливим показником дієвості судової системи. Що стосується окремого судді, то відсутність або невелика кількість рішень, які скасовують щодо цього судді вищі судові інстанції, свідчить про його доволі високий професіоналізм та особисту довіру, які учасники судового процесу виявляють до постановлених ним рішень. Щодо ж до інституту юридичної відповідальності судді, то кількісно-якісні показники діяльності судової системи дозволяють надати опосередковану оцінку рівня його дієвості: чим менше судових рішень скасовують або змінюють вищі судові органи, тим краще працює розглядуваний інститут.

Визначено роль суддівського досє в реалізації практичних аспектів інституту юридичної відповідальності судді, адже воно є гарантією піднаглядності судді органу дисциплінарної влади, забезпечення прозорості його діяльності і регулярного звітування. Дані досє

використовуються не лише під час оцінювання суддів і проведення конкурсу на заміщення вакантних посад, але і як доказ у дисциплінарному провадженні щодо судді. Можливість доступу широкого загалу до змісту суддівського досьє забезпечує громадський контроль за діяльністю суддів і підвищує рівень транспарентності судової гілки влади.

У *підрозділі 4.2. «Дієвість інституту юридичної відповідальності судді і заходи матеріально-правового забезпечення суддів»* обґрунтовано, що заходи матеріально-правового забезпечення суддівського корпусу спрямовано на підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності судді шляхом: (а) недопущення зменшення уже досягнутого рівня матеріального забезпечення працюючих суддів і суддів у відставці, періодичний перегляд розміру їх винагороди відповідно до стану економічного розвитку держави; (б) створення належних організаційних умов для відправлення правосуддя; (в) забезпечення більш широкого спектра заохочення суддів за сумлінну працю (преміювання, інше стимулювання за успіхи в роботі); (г) диференціації суддівської винагороди у бік її зменшення при притягненні судді до відповідальності.

Інститути винагороди та відставки судді є важливим інструментом підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності судді. Адже їх достатній рівень стимулює сумлінну і правомірну поведінку судді, оскільки у разі вчинення правопорушення, що тягне за собою звільнення з посади, суддя втрачає всі гарантії матеріального і правового забезпечення. Будь-яке зменшення посадового окладу судді або його пенсійного забезпечення є не лише порушенням принципу незалежності суддів, але й чинником, який з великою ймовірністю збільшує схильність судді до неправомірної поведінки та корупції. По-перше, суддя обмежений у праві заробляти додаткові матеріальні блага, а отже, належне грошове утримання судді – компенсація за обмеження особистісного характеру, пов'язані із займаною ним посадою. По-друге, у разі зменшення суддівської винагороди порушується принцип правомірних очікувань судді на отримання матеріальної компенсації за виконувану ним роботу як на поточний момент, так і в майбутньому, що негативно впливатиме на якість виконуваних суддею функцій.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовано найбільш суттєві результати дослідження, наведено теоретичні узагальнення та авторські пропозиції щодо юридичної відповідальності суддів. До вагомих положень роботи слід зарахувати такі:

1. Юридична відповідальність судді розглянуто як відповідальність спеціального суб'єкта, наділеного виключними владними повноваженнями

з відправлення правосуддя і статутними гарантіями незалежності в системі стримувань і противаг державної влади, яка виконує подвійне призначення у демократичному суспільстві, а саме: забезпечує дотримання носієм судової влади покладеного на нього обов'язку з утвердження принципу верховенства права у правовідносинах і є необхідною умовою легітимації ухваленого судового рішення для адресатів останнього. Цей інститут тісно пов'язаний з оцінюванням діяльності судді не тільки з точки зору правового регулювання суспільних відносин, але й дотримання ним моральних засад.

2. Дуалістичний характер юридичної відповідальності судді ґрунтується на фундаментальних постулатах щодо відповідальності державної влади перед народом і суду як її невід'ємного елемента перед суспільством. Держава надає судді широкі владні повноваження, наділяє підвищеним рівнем правового захисту для належного виконання ним суспільно важливої функції з відправлення правосуддя, утвердження найкращих соціальних цінностей, захисту особистості і забезпечення принципу верховенства права у правовідносинах. Тому суддя є відповідальним перед суспільством за результати своєї професійної діяльності.

3. Ознаки юридичної відповідальності судді – це її сутнісні характеристики, що розкривають її зміст і призначення, поділяються на загальні і спеціальні. Загальні ознаки інституту юридичної відповідальності судді відображають його належність до інституту юридичної відповідальності і полягають у встановленні на рівні закону: (а) правил правомірної і дозволеної поведінки судді, виняткового переліку норм-заборон у виді складів правопорушень, які не можуть мати зворотної дії, окрім випадків виключення або пом'якшення відповідальності; (б) санкцій за порушення суддею професійного обов'язку або невиконання ним нормативно встановленого правила поведінки; (в) обов'язку судді понести обмеження статутного та особистісного характеру внаслідок вчинення ним неправомірного діяння (дії або бездіяльності). Спеціальні ознаки інституту юридичної відповідальності судді є невід'ємним елементом його правового статусу і зводяться до такого: (а) цей її вид є відповідальністю професійною, оскільки її предметом є професійні правила, практика їх реалізації та результат професійної діяльності, а негативні наслідки неправомірних діянь судді спотворюють належний стан відправлення правосуддя в державі і порушують авторитет судової влади у суспільстві; (б) заходи примусу застосовуються до судді переважно спеціально уповноваженими органами судової влади, а також судовими і правоохоронними органами загальної компетенції; (в) процедури накладення санкцій на суддю спрямовано на всебічний захист його процесуальної незалежності, мають відповідати засадам незалежності,

неупередженості, прозорості, справедливості, розумності строків розгляду та іншим гарантіям належного судочинства.

4. Доведено, що застосування до суддів негативних наслідків матеріально-правового, організаційного чи особистого характеру має відбуватися виключно в рамках інституту юридичної відповідальності судді із дотриманням гарантій належного правової процедури. Відсутність будь-якої із сутнісних ознак зазначеного інституту свідчить про належність таких правовідносин до суміжних із юридичною відповідальністю, що виключає можливість застосування санкцій до суддів у таких правовідносинах (кваліфікаційне оцінювання суддів, безстрокове обрання суддів у ретроспективі).

5. Наведені ознаки досліджуваного інституту вимагають розмежування юридичної відповідальності судді та юридичної відповідальності особи, яка обіймає посаду судді. Важливість виконуваних суддями функцій, авторитет цієї професії у суспільстві зумовлюють наявність спеціального статусу судді як носія владних повноважень, який виносить рішення від імені держави. Правопорушення і зловживання, пов'язані з перебуванням особи у цьому статусі, можуть мати наслідком особливу його юридичну відповідальність. До судді як спеціального суб'єкта, який учиняє правопорушення у межах відправлення правосуддя, мають застосовуватися спеціальні процедури провадження (насамперед дисциплінарного і кримінального), які містять гарантії його незалежності. Учинення ж суддею правопорушень, не зумовлених виконанням посадових обов'язків, що мали місце поза межами професійної суддівської діяльності, має переслідуватися на загальних засадах, без застосування спеціальних процесуальних імунітетів. Відсутність спеціального суб'єкта відповідальності містить професійний аспект останньої: у такому разі йдеться не про спеціальний різновид відповідальності посадовця, а про відповідальність особи, якої наділено спеціальним статусом; ця відповідальність має місце поза його професійною діяльністю.

6. Юридична відповідальність судді відповідає ознакам комплексного правового інституту, що складається із сукупності норм права, що регламентують підстави і процедури притягнення судді до відповідальності. Належність певної групи норм цього інституту до окремих галузей законодавства дозволяє виокремити такі його субінститути: цивільно-правова, дисциплінарна, адміністративна та кримінальна відповідальність судді.

7. Інститут юридичної відповідальності судді охарактеризовано такими сутнісними рисами: (а) він є відокремленим і самостійним у системі права, що зумовлюється специфікою правового статусу судді як суб'єкта відповідальності та наявністю спеціального законодавства, яке упорядковує ці правовідносини; (б) переважна більшість норм цього

інституту належить до публічного права що зумовлює домінування імперативного методу впливу на правовідносини; (в) цей інститут є міжгалузевим, що має прояв у поєднанні норм матеріальних (підстава відповідальності) і процесуальних (процедура притягнення до відповідальності); (г) норми і приписи права, які становлять його зміст, об'єднані за предметними та функціональними ознаками; (д) субінститути інституту юридичної відповідальності судді мають тісні інтегративні зв'язки; їх спільність виявляється в наявності єдиних для всіх галузевих різновидів відповідальності елементів її системи, які є взаємозумовленими і похідними від принципу суддівської незалежності.

8. Інститут юридичної відповідальності судді розглянуто в органічній єдності її позитивного (проспективного) і негативного (ретроспективного) аспектів. По-перше, позитивний аспект відповідальності судді насамперед пов'язаний зі свідомим виконанням носієм владних повноважень покладених на нього обов'язків, тобто із правомірною поведінкою судді. Утвердження фундаментальних принципів верховенства права та законності є його обов'язком, що випливає із законодавства і норм суддівської етики. А тому проспективний аспект відповідальності судді можна порівняти з ідеальним результатом усього процесу відправлення правосуддя в державі. По-друге, традиційне для вітчизняної юриспруденції розуміння юридичної відповідальності судді з її негативним аспектом пов'язується з протиправною поведінкою судді (діями або бездіяльністю), яка має наслідком накладення на нього санкцій. Суддя, який допустив порушення своїх професійних обов'язків (йдеться, у першу чергу, про винесення неправосудного судового акта як найбільш суспільно небезпечного діяння), не в змозі (тим більше у примусовому порядку) виконати порушений юридичний обов'язок. Для цього існує інститут судового контролю.

9. Інститут юридичної відповідальності судді безпосередньо впливає на правовідносини, пов'язані з відправленням правосуддя, що зумовлює існування специфічних його функцій, зокрема: (а) каральної, що полягає у невідворотності застосування уповноваженими органами держави санкції правової норми до судді, який порушив свої посадові обов'язки або приписи закону; (б) превентивно-виховної, яка має прояв у культивуванні й поширенні серед суддів орієнтуру на свідоме та добровільне дотримання ними своїх посадових обов'язків і чинного законодавства під час відправлення правосуддя; (в) захисної, за якої сам факт існування можливості покарання судді за порушення норми права сприяє цілісності цінностей, на захист яких спрямовано всю діяльність судової гілки влади. Ця ж функція реалізується і через юридичні факти припинення правопорушення, усунення його негативних наслідків, скасування незаконного судового рішення, що має місце внаслідок

притягнення судді до відповідальності, а також інші правовідновлювальні механізми; (в) забезпечення доброчесності суддівського корпусу, що означає дотримання суддею загальноvizнаних соціальних та етичних правил у визначених законом межах, сприяє встановленню взаємозв'язку між ним і суспільством, порушення яких є передумовою відповідальності судді.

10. Принципи інституту юридичної відповідальності суддів ґрунтуються на загальноправових засадах інституту юридичної відповідальності і на принципах судової влади. Вони являють собою ідеї і приписи, закріплені у нормах права. Ці принципи вироблені практикою органів, уповноважених застосовувати до суддів заходи юридичної відповідальності, відбивають сутність і зміст цього інституту, який має власні базові принципи, як-от: (а) верховенство права і законність; (б) справедливість при застосуванні заходів юридичної відповідальності та невідворотність покарання; (в) гуманізм, що має прояв у вимогах індивідуалізації покарання та його диференціації; (г) незалежність суддів і такі її складники, як незмінюваність, недоторканність суддів і єдність їх статусу; (д) підзвітність суддів громадянському суспільству; (е) забезпечення гарантій належної правової процедури для судді, який притягується до відповідальності; (є) відповідність процедури притягнення судді до відповідальності вимозі уніфікації, а також поєднання в ній засад публічності та конфіденційності.

11. Метою функціонування інституту юридичної відповідальності суддів є забезпечення захисту та цілісності фундаментального права людини на справедливий суд, досягнення якої вимагає постановки та послідовної реалізації конкретних завдань, а саме: (а) створення дійових механізмів виявлення вчинення суддями правопорушень, припинення їх і запобігання їм; (б) забезпечення належних організаційних, правових і фінансово-економічних умов виконання суддями своїх посадових обов'язків; (в) стимулювання правомірної поведінки суддів за допомогою різноманітних організаційних і правових заходів.

12. Зовнішню диференціацію інституту юридичної відповідальності судді у межах окремого правового інституту здійснено за критеріями: (а) функціональним – специфіка правового статусу суб'єкта відповідальності (судді) зумовлює особливості застосування санкцій правових норм (у різних галузях права) до носія владних повноважень, який порушив свій обов'язок або вчинив протиправне діяння; (б) предметним – наявність відокремленої підгалузі законодавства, що вносить правовий статус судді та поширює свою дію на норми інших галузей права, що визначають видові (галузеві) особливості відповідальності судді, – законодавства про судострій і статус суддів.

13. Внутрішня диференціація інституту юридичної відповідальності судді зумовлена: (а) галузевою належністю певного виду санкцій і

процедур їх накладення (цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна, адміністративна); (б) особливостями правового положення суддів у судовій системі України: судді судів загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України, судді, які обіймають адміністративні посади в судах. Специфіка різновидів такої відповідальності впливає з різних посадових обов'язків суддів і предметної компетенції відповідних судів; (в) різновидом підстави юридичної відповідальності, зокрема санкції можуть бути зумовлені порушенням суддею: приписів корпоративної етики, антикорупційного законодавства, Правил внутрішнього трудового розпорядку суду, вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, процесуального й матеріального закону або постановлення завідомо неправосудного акта.

14. До інституту юридичної відповідальності суддів включено субінститут відповідальності цивільно-правової, у межах якого вирізняється відповідальність судді як носія судової влади і як громадянина. Цивільно-правова відповідальність носія судової влади узгоджується з міжнародно-правовим принципом, за яким лише держава відповідає засудові помилки і шкоду, завдану незаконними діями носіїв судової влади незалежно від їх вини. Саме держава може домагатися цивільно-правової відповідальності судді у порядку регресу, якщо доведено, що шкоди було завдано при виконанні ним обов'язку зі здійснення правосуддя і за наявності його вини у порушенні закону. Цивільно-правова відповідальність особи, наділеної статусом судді, настає за загальними правилами.

15. До інституту юридичної відповідальності судді належить також субінститут відповідальності дисциплінарної, яка є різновидом професійної юридичної (спеціальної дисциплінарної) відповідальності, характерні особливості якої зумовлюються статусом судді як носія судової влади, зокрема, його незалежністю під час відправлення правосуддя. Органи дисциплінарної влади, порядок і підстави притягнення судді до цього виду відповідальності, види дисциплінарних стягнень визначаються законодавством про судоустрій. Незалежність судді зумовлює правило, відповідно до якого органи дисциплінарної влади не вправі змінювати чи скасовувати судові рішення, ініціювати його оскарження, підміняти судові інстанції. До субінституту дисциплінарної відповідальності належить матеріальна відповідальність судді за майнову шкоду, завдану судовій установі в результаті винного, протиправного невиконання або неналежного виконання своїх посадових обов'язків, порядок і підстави якої врегульовано загальними правилами законодавства про працю.

16. Субінститут адміністративної відповідальності судді характеризується генетичною спорідненістю із субінститутом відповідальності дисциплінарної (за винятком застосування правил

суддівського імунітету). Конкуренція підстав адміністративної і дисциплінарної відповідальності судді має вирішуватися шляхом встановлення дисциплінарної відповідальності судді за діяння, вчинені при відправленні правосуддя і виключення відповідних положень з КУпАП. За діяння, вчинені суддею поза межами виконання своїх посадових обов'язків, адміністративні стягнення на нього повинен накладати суд. Це убезпечить суддів від випадків неправомірного втручання у їх діяльність шляхом зловживання інструментами адміністративного примусу і забезпечить гарантії належної правової процедури, притаманній процедурі дисциплінарної відповідальності судді.

17. У межах субінституту кримінальної відповідальності судді надано визначення імунітету судді, який становлять процесуальні гарантії і спеціальні процедури, що застосовуються до нього при притягненні до юридичної відповідальності за вчинення протиправних вчинків (дій або бездіяльності), пов'язаних з відправленням правосуддя. Спеціальні процедури суддівського імунітету засновано на загально визначених стандартах належної правової процедури і спрямовано на забезпечення засад незалежності, неупередженості, справедливості, транспарентності й ефективності судової гілки влади. Міжнародно-правові стандарти, зарубіжне та вітчизняне законодавство дозволяють здійснити класифікацію суддівських імунітетів на повний, обмежений і функціональний. Повний імунітет передбачає встановлення особливих правил притягнення судді до юридичної відповідальності в усіх галузях законодавства за вчинення будь-яких правопорушень; обмежений означає встановлення спеціальних правил і процедур застосування окремих заходів юридичної відповідальності до судді, у тому числі залежно від їх галузевої належності; функціональний імунітет означає, що під час відправлення правосуддя суддя перебуває під особливим правовим захистом, що містить також і спеціальну процедуру надання дозволу на його притягнення до кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності (судом або органами суддівського співтовариства), тоді як учинення суддею правопорушення поза межами його професійної діяльності переслідуються на загальних засадах без будь-яких винятків та обмежень.

18. Обґрунтовано, що найбільш дієвим субінститутом у структурі інституту юридичної відповідальності судді є його дисциплінарна відповідальність, що зумовлено чіткістю формулювання її підстав і процедур. Низька дієвість субінститутів кримінальної та адміністративної відповідальності пояснюється чинниками як об'єктивними (недоліки і прогалини законодавства, особливий порядок притягнення суддів до цих видів відповідальності), так і суб'єктивними (дія принципу незалежності суддів, небажання суддів при застосуванні заходів державного примусу карати своїх колег).

19. Питання щодо відповідальності суддів, які постановили колегіальне рішення, може порушуватися виключно у випадках винесення судового рішення суддівською колегією. Але навіть за таких умов юридична відповідальність судді має бути індивідуальною: склад правопорушення, форма і ступінь вини, а також заходи відповідальності мають визначатися окремо щодо кожного судді. Диференціація відповідальності в такому разі є можливою за критерієм процесуальних порушень, допущених тим чи іншим суддею під час розгляду й вирішення справи. Підставою для звільнення судді від відповідальності може бути його окрема думка, в якій ним висловлено незгоду з винесеним рішенням.

20. Віднесення суддів до суб'єктів процесуальної відповідальності може призвести до невиправданого розширення цього інституту, тому такий підхід є недоречним. Зокрема, скасування або зміну незаконного судового акта не можна розглядати як захід відповідальності судді, оскільки в такому разі для нього не настає негативних наслідків, за винятком випадків, прямо передбачених ч. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Направлення справи на новий розгляд до суду, який у новому складі переглядає змінений або скасований судовий акт, відвід судді від участі у слуханні справи та інші передбачені законом процедури, в рамках яких відбувається корекція правової позиції судді, також не можна вважати мірою відповідальності з вищезначених підстав. Указані процесуальні дії є засобами забезпечення незалежного і всебічного розгляду справи. Доведено, що існуюча практика оскарження дій судді однієї юрисдикції до суду іншої юрисдикції з підстав його протиправної бездіяльності суперечить фундаментальним засадам побудови судової системи, оскільки за міжнародними стандартами належного судочинства виключно суд вищої інстанції вправі переглядати акти суду.

21. На доктринальному рівні бракує аргументів для виокремлення субінституту конституційної відповідальності судді. Закріплення у Конституції України підстав звільнення судді з посади не може бути приводом для віднесення його до суб'єктів конституційної відповідальності з таких причин: (а) остання завжди містить елементи відповідальності політичної, суб'єктами якої не можуть бути судді в силу особливого положення судової гілки влади у правовій державі; (б) процедура та підстави звільнення судді з посади відповідають усім ознакам дисциплінарного провадження; (в) застосування такого заходу відповідальності до судді, як звільнення, є не наслідком порушення ним політико-правових зобов'язань, а класичною дисциплінарною санкцією, підстава для застосування якої визначена законом.

22. Суддя не може бути суб'єктом політичної відповідальності. По-перше, законодавство забороняє йому членство у будь-яких політичних партіях, участь у політичних акціях; по-друге, виявлення суддею своїх

політичних уподобань у той чи інший спосіб може негативно позначитися на незалежному та безсторонньому розгляді ним справи; по-третє, активний прояв ним своєї політичної позиції може бути підставою для його дисциплінарної відповідальності за порушення ним вимог несумісності; по-четверте у вітчизняних реаліях політична відповідальність, як правило, сполучена з неправомірним тиском на посадовця. Формулювання конкретного складу правопорушення на нормативному рівні не є обов'язковою ознакою політичної та конституційної відповідальності, тому це виключає можливість віднесення наведених субінститутів до інституту юридичної відповідальності суддів.

23. Визначено засади співвідношення інститутів юридичної відповідальності суддів та оскарження судового рішення. Застосування суддею матеріального законодавства при розгляді та вирішенні справ має бути предметом виключної перевірки з боку вищих судових інстанцій, оскільки тлумачення закону становить зміст процесуальної незалежності судді. Тлумачення закону, оцінювання фактів або доказів, що здійснюють судді для вирішення справи, охоплюються поняттям «свобода розсуду судді». Це один зі стрижневих складників процесуальної незалежності судді, що має бути захищена законом. У той же час не можна визнати правильною позицію, за якою обов'язковою передумовою для притягнення судді до ординарної дисциплінарної відповідальності має бути скасування або зміна вищою судовою інстанцією постановленого за його участю рішення. Це невиправдано ускладнить процедуру накладення санкцій на суддів. По-перше, серед підстав дисциплінарної відповідальності судді є вчинення ним дій (або бездіяльності), які порушують право особи на доступ до правосуддя і на розгляд справи у розумні строки. По-друге, процесуальне законодавство містить можливість оскарження деяких судових актів, зокрема, проміжних ухвал і постанов суду, які не є остаточним рішенням по справі. Отже, повністю виключати відповідальність судді у таких випадках не можна.

24. Аргументовано необхідність створення процесуальні гарантії для суддів від необґрунтованого притягнення їх до відповідальності й обмежити дискреційні повноваження органів дисциплінарної влади та правоохоронних органів. Такі гарантії зводяться до нижченаведеного: (а) заява щодо неправомірної поведінки судді, яка стосується оскарження судового рішення і ґрунтується на доводах, що можуть бути перевірені лише судом вищої інстанції у передбаченому процесуальним законодавством порядку, повертається органом дисциплінарної влади без розгляду; (б) якщо рішення не скасовано або не змінено в судовому порядку, з огляду на принцип незалежності такого суддю: не можна звільнити з посади за зміст цього рішення і не можна притягати до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо

неправосудного судового рішення (ст. 375 КК України). Порушувати питання про ці види відповідальності судді можна лише після скасування або зміни його рішення вищими судовими інстанціями та набуття відповідного рішення статусу остаточного; (в) оцінювання змісту судового рішення, зокрема, його матеріально-правових аспектів, не може бути предметом дисциплінарного провадження. Якщо ж мають місце допущені суддею порушення матеріального права, справа повинна пройти усі судові інстанції, а вже потім може наставати відповідальність судді за ч. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (скасування або зміна судового рішення у разі, якщо порушення допущено суддею внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків); (г) предметом дисциплінарного провадження щодо судді повинні бути виключно процесуальні порушення, допущені ним під час відправлення правосуддя, а також порушення правил суддівської етики, внутрішнього трудового розпорядку суду чи антикорупційних стандартів. Запропоновано підстави ординарної дисциплінарної відповідальності судді, пов'язані з оцінкою змісту судового рішення (приміром, умисне або з очевидною недбалістю допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини й основоположних свобод; незазначення у судовому рішенні мотивів прийняття останнього або відхилення аргументів сторін щодо суті спору), із законодавства вилучити; (д) у разі встановлення змістовних дефектів рішення при притягненні судді до різних видів відповідальності має бути ініційовано його перегляд за нововиявленими обставинами (як наслідок кримінальної відповідальності судді та дисциплінарної відповідальності, пов'язаної із позбавленням судді його правового статусу).

25. Досягнення інститутом юридичної відповідальності судді поставлених перед ним мети і завдань віддзеркалює ідеальний, бажаний стан його розвитку, що можна визначити як дієвість цього інституту. Рівень дієвості останнього зумовлений сукупністю різноманітних чинників – від належного рівня організації та функціонування органів судової влади, забезпечення судів необхідною чисельністю суддів і достатнім рівнем їх фінансування до індивідуального рівня компетентності, відповідальності та доброчесності конкретного судді. На макрорівні, яким можна вважати весь суддівський корпус, інститут юридичної відповідальності судді є загальним гарантом законності і правопорядку, стабільності функціонування судової системи, який забезпечує її сталий розвиток і належну реалізацію громадянами права на судовий захист. Що ж стосується мікрорівня, який можна оцінити досягненнями окремих представників Феміди, інститут юридичної відповідальності судді попереджає випадки неетичної і неправомірної поведінки, містить інструменти припинення такої поведінки, а також

усунення її причин та умов. На макрорівні дієвість інституту юридичної відповідальності судді прямо зумовлена загальним рівнем ефективності судової системи, що досягається як шляхом дотримання суддею вимог чинного законодавства і Кодексу суддівської етики, так і спільними зусиллями компетентних правоохоронних органів та уповноважених посадових осіб органів судової влади. Означені суб'єкти у своїй діяльності, спрямованій на забезпечення доброчесності вітчизняного суддівського корпусу, використовують прямо передбачені та не заборонені законодавством організаційно-правові заходи.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Харків: Право, 2014. 567 с.
2. Овчаренко О.М. Теоретико-прикладні проблеми інституту юридичної відповідальності судді: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 624 с.
3. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність судді. *Судова влада*: монографія / за заг. ред. І. Є. Марочкина. Харків: Право, 2015. 792 с. С. 563-606.

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Овчаренко О. М. Деякі проблеми реформування судової системи України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2008. № 16. С. 206-216.
2. Овчаренко О. М. Проблема використання сучасних технологій в організації роботи суду. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. № 22. С. 96-107.
3. Овчаренко О. М. Деякі процедурні аспекти притягнення суддів до кримінальної відповідальності. *Вісн. Вищої ради юстиції*: електрон. наук.вид. 2012. № 4. С. 7-21. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik12_012.pdf.
4. Овчаренко О.М. Належне фінансове забезпечення суддів як гарантія їх незалежності. *Проблеми законності*. 2012. № 120. С. 258-267.
5. Овчаренко О. Правові та організаційні аспекти реалізації права судді на відставку *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 288-298.
6. Овчаренко О. Проблеми запобігання незаконному втручанням в діяльність судових органів України. *Вісник академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 212-223.
7. Овчаренко О. М. До питання визначення службових прав та обов'язків судді. *Проблеми законності*. 2013. № 121. С. 191-200.

8. Овчаренко О. М. Порушення присяги як підстава конституційної відповідальності судді. *Проблеми законності*. 2013. № 123. С. 237-247.

9. Овчаренко О. М. Питання удосконалення процедури переведення судді, призначеного на посаду вперше. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук.фахове вид. 2013. № 1(3). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Ovchar.pdf.

10. Овчаренко О. М. Соціальна відповідальність суду як передумова юридичної відповідальності судді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6/1. Т. 1. С. 63-67.

11. Овчаренко О. М. Проблеми оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції щодо притягнення суддів до юридичної відповідальності. *Проблеми законності*. 2013. № 122. С. 196-206.

12. Овчаренко О. М. Притягнення судді до цивільно-правової відповідальності за чинним законодавством України. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 3. С. 179-188.

13. Овчаренко О. М. Порушення етичних норм як підстава відповідальності судді. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фахове вид. 2013. № 2(4). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/46.pdf.

14. Овчаренко О. М. Органи, що здійснюють притягнення суддів до відповідальності: міжнародні стандарти та їх реалізація в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*, 2013. № 3. С. 232-239.

15. Овчаренко О. М. Проблема забезпечення незалежності суддів при звільненні їх за особливих обставин. *Вісник академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 243-252.

16. Овчаренко О. М. Актуальні питання відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4(48). С. 416-424.

17. Овчаренко О. М. Поняття юридичної відповідальності суддів: відмежування від суміжних категорій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082. С. 326-330.

18. Овчаренко О. М. До питання про відповідальність суддів Конституційного Суду України. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серія «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65). № 2-1 (Ч. 1). С. 194-202.

19. Овчаренко О. М. Судова помилка: між категоріями свободи і відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. Вип. № 6/3. Т. 1. С. 30-33.

20. Овчаренко О. М. Проблема визначення строків давності притягнення суддів до відповідальності за порушення присяги. *Проблеми законності*. 2014. № 124. С. 186-176.

21. Овчаренко Е. Н. Ответственность судьи за неправосудное решение в Украине и РФ: сравнительно-правовой анализ. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов (г. Курск, РФ)*. 2013. № 3. С. 27-35.

22. Овчаренко Е. Н. Проблема разумности и соразмерности санкций, налагаемых на судей. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право»* (г. Самара, РФ). 2013. № 2. С. 191-205.

23. Овчаренко Е. Конституционно-правовые аспекты ответственности судей в странах СНГ и ЕС. *Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал. (г. Кишинев, Республика Молдова)*. 2013. № 10 (262). С. 19-22.

24. Овчаренко Е. Международные стандарты привлечения судей к юридической ответственности. *LEGEA ȘI VIATA: Publicație științifico-practică (г. Кишинев, Республика Молдова)*. 2013. № 10. С. 34-37.

25. Овчаренко О. М. Відповідальність суддів як елемент принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 4. С. 212-219.

26. Овчаренко О. М. Принцип незалежності суддів vs принцип оскарження судового рішення: теоретичні й практичні аспекти. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 70-79.

27. Овчаренко О. М. Люстрація в органах кримінальної юстиції: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 145-158.

28. Ovcharenko O. Assessment of Judges and their Disciplinary Liability: Issues of Differentiation. *Yearbook of Ukrainian Law*. 2016. № 8. P. 376-386.

Публікації апробаційного характеру:

1. Овчаренко О. М. Проблеми визначення державної політики щодо притягнення суддів до кримінальної відповідальності. *10 років чинності КК України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.; м.Харків, 13-14 жовт. 2011 р. / за заг. ред. В.Я. Тація. Харків: Право, 2011. С. 169-174.*

2. Овчаренко О.М. Забезпечення гласності й відкритості у діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у сучасних умовах: *зб. тез доп. та наук. повідом. учасників наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів: м. Харків, 13 лист. 2012 / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: НУ «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 182-184.*

3. Овчаренко О.М. Реалізація принципу недоторканності суддів за новим кримінально-процесуальним законодавством. *Досудове*

розслідування: *Актуальні проблеми і шляхи їх вирішення*: матеріали постійнодіючого наук.-практ. семінару. м. Харків, 19 жовт. 2012 р. Харків: ТОВ «Оберіг», 2012. С. 119-123.

4. Овчаренко О.М. До питання визначення конституційно-правового статусу суддів. *П'ять Тодиківські читання*: зб. тез наук. доп. і повідом. міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ. 28-29 верес. 2012 р. / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Права людини, 2012 р. С. 184-185.

5. Овчаренко О.М. До питання визначення ознак порушення присяги судді *Організація роботи та адміністрування в господарських судах України*: матеріали наук.-практ. конф. м. Харків, 23-24 квіт. 2013 р. / відповід. за вип. А.Й. Осетинський. Харків: б.в. С. 540-545.

6. Овчаренко О.М. Вопросы регулирования правового статуса судей в конституциях европейских стран. *Шості Тодиківські читання*: зб. тез наук. доп. і повідом. міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ. 27-28 верес. 2013 р. / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Права людини, 2013 р. С. 186-187.

7. Овчаренко О.М. Проблема диференціації дисциплінарної відповідальності суддів. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дванадцяті осінні юридичні читання»; м. Хмельницький, 8-9 листоп. 2013 р. Ч. 1. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2013. С. 61-62.

8. Овчаренко О.М. Процедура ініціації дисциплінарного провадження стосовно судді: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми юридичної науки і практики*: тези доп. та наук.повідом. учасн. IV Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: «Діса плюс», 2013. С. 302-303.

9. Овчаренко О.М. До питання визначення змісту суддівської недоторканності у світлі конституційно-правової реформи. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 20-річчю НАПрУ й обговоренню моногр. «Правова доктрина України»; м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р. Харків: Право, 2013. С. 738-441.

10. Овчаренко О.М. До питання удосконалення процедури судового оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції. *Юридична осінь 2013 року*: зб. тез доп. та наук. повідом. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів; м. Харків, 14 листоп. 2013 р. / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. С. 387-390.

11. Овчаренко О.М. До питання відновлення довіри до судової влади України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання». м. Хмельницький, 14-15 листоп. 2014 р. Ч. 1. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2014. С. 44-46.

12. Овчаренко Е.Н. Судебная власть и проблема резонансных уголовных дел в Украине: опыт Украины. *Суды, СМИ и общественный интерес*: сб. материалов конф.: г. Екатеринбург, 21 декабря 2013 г. Екатеринбург: б.и., 2014. С. 65-72.

13. Овчаренко О.М. Постановлення суддею завідомо неправосудного рішення: аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 375 КК України. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.; м. Харків, 8-9 жовт. 2015 р. / за ред. В.І. Борисова. Харків: Право, 2015. С. 367-372.

14. Овчаренко О.М. Інститут юридичної відповідальності судді в системі судового права. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна; м. Харків, 30 жовт. 2015 р. / за ред. Л.М. Москвич. Харків: Право, 2015. С. 76-79.

15. Овчаренко О.М. Конституційно-правові аспекти відповідальності суддів Конституційного Суду України. *Восьмі Тодиківські читання*: зб. тез наук.доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.; м. Харків, 2-3 жовт. 2015 р. Харків: Права людини, 2015. С. 147-148.

16. Овчаренко О.М. Трансформація статусу судді: конституційно-правові аспекти. *25 років господарській юрисдикції в Україні*: досвід та перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.: м. Харків, 20 трав. 2016 р. / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Бринцев та ін. Харків: Право, 2016. С. 91-98.

17. Ovcharenko Olena. European Standards of Judicial Ethics and Ukrainian Experience: Challenges and Perspectives. *International Legal Ethics Conference VII: ILEC posted papers and studies: July 14-16, 2016 at Fordham Law School in New York City, USA*. URL: <https://www.fordham.edu/downloads/file/5838/ovcharenkoolenal-6>.

18. Овчаренко О.М. Відповідальність судді за порушення приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.: м. Харків, 20 квітн. 2017 р. / редкол.: Л.М. Москвич (голова) та ін. Х.: Право, 2017. Т. 1. С. 109-113.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Овчаренко О.М. До питання про попередження корупції в судовій системі України. *Юридичний журнал*. 2011. № 10. С. 41-49.

2. Овчаренко О.М. Роль суддівської етики в регламентації професійної діяльності судді: питання теорії та практики. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2013. № 2. С. 23-31.

3. Овчаренко О. Проблеми забезпечення права на справедливий суд. *Доповідь правозахисних організацій: права людини в Україні в 2016 р.* URL: Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/problemu-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/>

АНОТАЦІЯ

Овчаренко О.М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура, адвокатура (081 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія»; Міністерство освіти і науки України. – Одеса, 2018.

Дисертація є першою в українській правовій науці монографічною роботою, яку присвячено обґрунтуванню теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності судді. На підставі здійсненого дослідження визначено правову природу цього інституту, розкрито його сутнісні ознаки, принципи, функції, мету і завдання, здійснено його зовнішню і внутрішню диференціацію, надано всебічну характеристику інституту юридичної відповідальності суддів із точки зору фундаментальних принципів верховенства права, справедливості і незалежності суддів, виокремлено його структурні одиниці (субінститути) та критерії відмежування від суміжних правовідносин, а також окреслено напрями удосконалення правового регулювання підстав і процедур притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності. Наведено шляхи підвищення дієвості досліджуваного інституту.

Юридичну відповідальність судді визначено як відповідальність спеціального суб'єкта, наділеного виключними владними повноваженнями з відправлення правосуддя і статутними гарантіями незалежності в системі стримувань і противаг державної влади, яка виконує подвійне призначення у демократичному суспільстві, а саме: забезпечує дотримання носієм судової влади покладеного на нього обов'язку з утвердження принципу верховенства права у правовідносинах і є необхідною умовою легітимациї ухваленого судового рішення для адресатів останнього.

Ключові слова: юридична відповідальність судді, незалежність судді, добросесність судді, інститут юридичної відповідальності судді, підстава юридичної відповідальності судді, заходи юридичної відповідальності судді, органи дисциплінарної влади, свобода розсуду судді, судова помилка, етика судді, імунітет судді, дисциплінарний проступок судді, люстрація суддів.

SUMMARY

Ovcharenko O. M. Judicial Liability of Judges: Issues of Theory and Practice. – Scientific Work on the Rights of Manuscript.

The thesis for obtaining a scientific degree of Doctor of Legal Sciences, specialty 12.00.10 Judiciary; Public Prosecution and Advocacy; (081 – Law). National University «Odessa Law Academy»; Ministry of Education and Science of Ukraine. – Odesa, 2018.

The theoretical construction of the legal responsibility of judges is studied in the thesis from different points of view. Based on the research of the legal nature of this construction, the author formulates its essential characteristics, basic principles, functions, objectives and tasks, carries out classification of this construction by external and internal criteria, provides a comprehensive description of the legal responsibility of judges in terms of the fundamental principles of rule of law, justice and judicial independence, points out structural units of this construction and outlines criteria for delimitation of the legal responsibility of judges from adjacent legal constructions. The author works out propositions aimed on improvement of legal regulation of the grounds of legal liability of judges and different types of its legal procedure. Issues of efficiency of the construction of the legal responsibility of judges are discussed.

Legal liability of judges is defined as the responsibility of a special subject, endowed with exclusive powers of administration of justice and statutory guarantees of independence in the system of checks and balances of state power. Legal liability of judges performs two basic functions in a democratic society, specifically it ensures compliance by judges of their duty to uphold the rule of law principle in legal relationships and plays a role of prerequisite for legitimizing court decisions among common people. The author presents arguments for delineation of legal responsibility of: (a) a judge, which is related to the performance of his functions as a state official and demands specific procedures and sanctions and (b) a person who holds the position of a judge. It is proved that when a judge as a state official commits an offense within process of justice administration, he shall be a subject of special procedures (it applies first of all to disciplinary and criminal liability), which include procedural safeguards of its independence; when a judge is committing offenses not covered by the performance of his official duties, he shall be prosecuted on general basis. Dual nature of the theoretical construction of legal responsibility of a judge is stated, which is proved by fundamental principles of the accountability of the government before the people and the judiciary as an integral part of the government – before the society.

The author proves the conclusion that legal responsibility of judges is a complex construction consisting of a set of legal norms regulating the grounds and procedures for bringing judges under responsibility and has the

following features: (a) the separation and independence in the legal system, that is explained by specifics of the legal status of judges as unique subjects of liability and the availability of special legislation which regulates this relation; (b) the majority of legal norms of this construction belong to public law, that makes imperative method of legal regulation dominating; (c) this is an intersectoral legal construction that combines substantive (grounds of liability) and procedural (procedures of liability) rules and regulations; (d) legal rules and regulations which constitute the contents of this construction are combined by substantive and functional features; (e) components of the construction of the legal liability of judges have integrative close ties; their unique features are associated by common elements that are interdependent.

Legal responsibility of judges as a legal construction can be classified in two groups: (1) according to external ground, which allows constructions of a specific legal institution of the legal responsibility of judges within the following criteria: (a) functional – the specifics of the legal status of judges determine peculiarities of legal sanctions (in various areas of law), put upon judges; judges should be treated as state officials who violated their duty or committed a wrongful act, and (b) material – the presence of separate sub legislation that entrenches legal status of judges and extends its effect on other branches of law that determine peculiarities of imposing specific sanctions upon judge – that is law on judiciary and the status of judges; (2) according to internal grounds, which arise from: (a) sectoral affiliation of certain type of legal sanctions and procedures of imposing of such sanctions (civil, disciplinary, criminal, administrative); (b) the particular position of certain groups judges in the judicial system of Ukraine: general court judges, judges of the Constitutional Court of Ukraine, judges, holding administrative positions in the courts; (c) peculiarities of the grounds of legal liability, which derive from the type of legal rules, broken by the judge (codes of judicial ethics, procedural or material legislation, internal rules of courts' conduct, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms).

The main perspective of the legal responsibility of judges is defined as ensuring the protection and integrity of the fundamental human right to fair trial, while its effectiveness is measured as achievement by the institute of punishment of judges all the objectives that have been set for it. The effectiveness of the legal responsibility of judges and reflects the ideal, desired state of its development. Such functions of the legal responsibility of judges as punitive, preventive, educational, protective and ensuring the integrity of the judiciary are distinguished.

Key words: legal responsibility of judges, judicial independence, judicial integrity, institute of legal responsibility of a judge, basis of legal liability of a judge, measures of legal responsibility of a judge, bodies of disciplinary power, judicial discretion, judicial miscarriage, judicial ethics, judicial immunity, disciplinary offense of a judge, lustration of judges.

Підписано до друку 01.02.2018.
Формат 60x90/16. Ум.-друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 7777-591.